

www.dereta.rs

Biblioteka
FILOZOFIJA

Urednik
Ivan Milenković

Naslov originala
Donatella Di Cesare
TORTURA

Copyright © 2016 Bollari Boringheri editori
Gruppo editoriale Mauri Spagnol

Copyright © ovog izdanja *Dereta*

Donatela di Čezare

TORTURA

Prevod sa italijanskog
Gordana Subotić

Beograd
2020.
DERETA

PROLOG

Pisati o torturi problematičan je i osjetljiv izbor. Do pre samo nekoliko godina činilo se da je osuda torture jednoglasna. To pak nije sprečilo torturu da zaobiđe tu osudu, da izbegne zabranu, do te mere usklađenu da je bezmalo dostigla nivo kategoričkog imperativa, te je tortura utočište morala da potraži negde iza kulisa.

Ali jednoglasje je izostalo. Na videlo su, svuda pomalo, izašli novi sledbenici. U Sjedinjenim Državama je pokrenuta rasprava. Zar ne bi bilo dobro načiniti izuzetak? Zar ne bi bilo korisno pribeći jednoj odmerenoj, ograničenoj, možda čak i ozakonjenoj torturi? Reklo bi se da to zahteva „rat protiv terorizma”. Umnožavaju se napori da se ozakoni praksa koja nikad nije ni bila ukinuta. Uobičajene kolovođe, diktatori i autokrate, despoti i demagozi, koji i dalje vladaju celim svetom, zadovoljni su tim iznenadnim prodorima, likuju zbog neočekivane pukotine nastale u demokratiji. Javno mnjenje se koleba, nesigurno i neodlučno. Kao da nagonско odbijanje više nije dovoljno.

Zabrana torture na kraju je učutkana kao puka utopija, nepri merena svetskom poretku, kojim pak vlada svest o pretnji terorizma. Demokratiju, dakle, treba zaštititi dopuštanjem torture, to jest, kako bi se porazio teror, valja se prikloniti teroru. Eto zašto je pitanje torture razvođe koje razdvaja alternativna tumačenja aktuelne istorije.

To što prihvatamo raspravu o njenoj ulozi, pravilima, pretpostavkama i ishodima ne znači da ćemo jednog dana biti spremni

da prihvatimo nekakav dobar argument kako bismo je opravdali. Odlučno „ne” torturi podrazumeva se pre bilo kakve rasprave. Tamo gde počne pozivanje na posebne slučajeve, gde jedan moralan filozof mudruje o odstupanjima i restrikcijama, postoji samo jedan odgovor, sažet i kategoričan, preuzet iz političke prakse: „Tortura je nedopustiva”.

Bilo kako bilo, „ne” koje potiče pre svega iz zgražavanja nije dovoljno da se odbrani ljudsko dostojanstvo povređeno torturom. Nužno je promišljanje. U tom smislu tortura u savremenom dobu predstavlja paradigmu moralnog pitanja, čija je neizbežna i paradoksalna forma upravo ona koju je sažeo Teodor V. Adorno: „Ne sme biti mučenja, ne smeju postojati koncentracioni logori, a sve to i dalje postoji u Aziji i Africi, samo je skrajnuto, zato što je čovečanstvo koje civilizuje, kao i uvek, nehumano prema onima koje je bestidno proglasilo necivilizovanim”.¹ S jedne strane nagon koji se suprotstavlja odlučnim „ne” kad se sazna da je neko bio izložen torturi, osećaj solidarnosti sa žrtvama mučenja, goli fizički strah onoga ko se poistovećuje sa žrtvom, a s druge potraga za teorijskom misli koja se ne zaustavlja na racionalizaciji tog nagona, na njegovom tumačenju kao apstraktnog načela.

Ovde dolazimo do protivrečnosti koja obeležava postojeći scenario i razjašnjava, bar delimično, istinsku nemoć koju svako od nas oseća. Reč je o protivrečnosti između spontanog odbijanja da i dalje tolerišemo taj užas koji se ne može trpeti i svesti koja naslućuje zašto se, uprkos svemu, taj užas nastavlja i kraj mu se ne vidi. Upravo tortura na svetlost dana iznosi nedoumicu svakog pojedinca koji se otima tom stisku.

U tom dramatičnom scenariju tek treba iskreno priznati da se „ništa nije promenilo”, kako nam i sugeriše refren pesme „Mučenja” Vislave Šimborske, bezmalo kratkog filozofskog traktata, gde

¹ Teodor Adorno, *Negativna dijalektika*, BIGZ, Beograd, 1979, prevod Nadežda Čačinić-Puhovski, Žarko Puhovski. (Sve napomene u tekstu su redakcijske, osim ukoliko nije navedeno drugačije.)

jasnoća pogleda ne sprečava zgranutu nevericu, očajničko zaprepašćenje. Čak i ako, pred ponovljenim užasom, bespomoćno „ne” uporno istrajava, ipak se treba podsetiti da smo mi ne samo ono što činimo već i ono što obećavamo da ćemo činiti ili nećemo činiti.

Ništa se tu nije promenilo.
 Telo boluje,
 mora da jede, udiše vazduh, spava,
 da ima tanku kožu i odmah pod njom krv,
 da ima veliku zalihu zuba i noktiju,
 da ima lomljive kosti, elastične zglobove,
 U mučenjima se sve to uzima u obzir.

Ništa se nije promenilo.
 Telo drhti kao što je drhtalo
 pre osnivanja Rima i posle njegovog osnivanja,
 u dvadesetom veku pre i posle Hrista,
 mučenja su onakva kakva su bila, smanjila se samo zemlja,
 i što god se dešavalo, dešava se kao iza zida.

Ništa se nije promenilo.
 Samo se uvećao broj ljudi,
 pored starih krivica javile se nove,
 stvarne, sugerisane, trenutne i nikakve,
 ali krik kojim telo za njih odgovara,
 bio je, jeste i biće krik nevinosti,
 prema večnim merilima i registrima.

Ništa se nije promenilo.
 Sem manira, ceremonija, igara.
 Pokret ruku koje zaklanjaju glavu
 ostao je isti.
 Telo se uvija, trza i otima,
 pada odsečenih nogu, grči kolena,
 modri, otiče, slini i krvvari.

Ništa se nije promenilo.
osim toka reka,
linije šuma, obala, pustinja i lednika.
Tim predelima dušica tumara,
nestaje, vraća se, približuje, udaljuje
sama sebi tuđa, neuhvatljiva,
jednom sigurna u svoje postojanje, drugi put nesigurna,
dok telo postoji i postoji i postoji
i nema gde da se dene.²

² Vislava Šimborska, *Izabrane pesme*, Radio B92, Beograd, 1997, prevod Petar Vujičić i Biserka Rajčić.

I

Politika torture

Cilj proganjanja je proganjanje,
Cilj mučenja je mučenje,
Cilj moći je moć.

Džordž Orvel, 1984³

1. Nema kraja? U dvadeset prvom veku

Reč tortura kao da priziva drevne i daleke prizore koji se pomalaju iz turobne i okrutne prošlosti čovečanstva. Kao da taj ekstremni fenomen treba podvrgnuti istorijskoj rekonstrukciji koja doprinosi njegovom odbacivanju u nepovratnu i konačnu daljinu. Priče o torturi, čak i one najuspešnije, repertoar su zverstava, katalog užasa, popis svireposti, koji se odvijaju u pozadini jednog šturog zapleta. Između sadizma i izopačenosti, ta vrsta folklorla zla opisuje procedure i tehnike iznedrene u ljudskoj mašti, sa ciljem da se nanese bol i patnja, ona okleva nad bespomoćnom ogoljenošću žrtve i teškom maskom krvnikovom, prodire u mračne meandre ćelije u kojoj se izvlači priznanje, podmuklo se uvlači u

³ Džordž Orvel, 1984, Jugoslavija, Beograd, 1968, prevod Vlada Stojiljković.

sobu za mučenje, oličava turobno slavlje kažnjavanja. Stub srama ili točak za mučenje, garota ili bičevanje, vešala ili lomača: scenografija mučenja postavljena je na pozornici inkvizicije. Možda zato što je ono upravo tamo doživelo svoj vrhunac. Ali zavesa može da se spusti. Taman toliko da se užasnutost i odbojnost povuku pred onim uzvišenim osećajem što preplavi gledaoca koji s bezbedne udaljenosti posmatra uništenje tuđeg tela.

Istorija bi, zapravo, trebalo da se okonča uz neizbežan *happy end*. Progres je trijumfovao nad varvarstvima, a tortura je odbačena u predmodernu doba civilizacije. Ohrabrujuće se uzdiže figura Čezara Bekarije, koji u svojoj raspravi *O zločinima i kaznama* (*Dei delitti e delle pene*), objavljenoj 1764, odlučno osuđuje teoriju i praksu torture. Njegovim stopama išli su Pjetro Veri i veliki reformatori osamnaestog veka. Ukinuta bezmalo u svim evropskim zemljama – 1740. u Pruskoj, 1770. u Saksoniji, 1780. u Francuskoj, 1786. u Velikom vojvodstvu Toskana, 1789. u Kraljevstvu Sicilija – tortura ostaje, počevši od modernizma prosvetitelja, uznemirujuća pojava, čija se senka zlokobno nadvija nad civilizacijom. Prizori mučenja se ponavljaju u drugačijim i promenljivim formama. Ali tortura se ne da svesti na opsenu. Čudovišna a ipak stvarna, sprečava srećan kraj. Poglavlje o njenom ukidanju ne može da bude i poslednje. Smenjuju se odlaganja, izuzeci, odstupanja, koji zahtevaju razjašnjenja i produženja. Potom, tortura kao da je nestala na nekoliko decenija. Uskoro se, međutim, ponovo pojavljuje na marginama: u sukobima i ratovima, na granicama savremenih imperija, u kolonijama. Vraća se u svoj svojoj okrutnoj moći, u diktatorskim zatvorima, u logorima totalitarnih režima. Napreduje i u drugoj polovini proteklog stoleća. Kako zaboraviti svireposti počinjene u Alžiru i Iranu, u Grčkoj tokom režima pukovnikâ, u Salazarovoj Portugaliji? Da ne pominjemo masovnu primenu torture u latinoameričkim diktaturama.

Priča o progresu osujećena je neprekidnim odlaganjem. Tortura nije relikv inkvizicije; ne može se ograničiti na vremenske i

prostorne periferije. Drsko isplivala iz prošlosti i preti da se zadrži i u budućnosti. „Nema kraja?“, pita se Edvard Piters u proširenom izdanju svoje knjige *Tortura*, koja je postala pravi klasik.⁴ Njegovo pitanje nadovezuje se na upitanost Pjera Fjorelija, najvećeg istoričara torture, koji je na kraju svog monumentalnog dela *Sudska tortura u javnom pravu (La tortura giudiziaria nel diritto comune)*, objavljenom 1953/1954, ubacio zaključak naslovljen „Nema kraja?“ To pitanje ujedno je i priznanje. Tortura preplavljuje istoriju i nadilazi je.

Bilo da je očigledna ili prikrivena, bilo da se borimo protiv nje ili je tolerišemo, tortura nikad nije doživela sumrak, tako da se, iako se vremenom menjala, ispoljava kao trajni fenomen, stalna institucija, konstanta u istoriji čovečanstva. To potvrđuju zakoni i zakonici; to potvrđuje kolektivno pamćenje. Nema smisla smatrati je poremećajem primitivnog prava, anomalijom jednog još nezrelog pravosuđa, incidentom trijumfalnog razuma. Možemo pokušati da je projektujemo u opscenu svirepost prošlosti kako bismo uverili sebe da živimo u raj. Jedna davna epoha, jedno daleko mesto i jedna diskreditovana ideologija alibi su za ohrabrujuću sliku koja više ne može da opstane.

Tortura je izbegla anateme i cenzure, zaobišla zabrane i ukidanja. Nije ni potisnuta ni prevaziđena. Tortura uporno istrajava čak i u prelazu s mučenja na kažnjavanje. Nova strogost kaznene politike usmerene ka ekonomiji kažnjavanja nije dovoljna da oslabi torturu. Zatvor ne isključuje torturu, ne proteruje je. U svom čuvenom eseju iz 1975. *Nadziranje i kažnjavanje*, u kojem, rekonstruišući genealogiju zatvora, oslikava prevazilaženje, u izvesnom smislu optimistično, mučenja kao sastavnog dela kažnjavanja, Mišel Fuko takođe priznaje da je kazneni sistem i dalje preplavljen

⁴ Edward Peters, *Torture*, Expanded Edition, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1999, str. 176.

torturom.⁵ Jer, prilagođavajući se izmeštanju fokusa sa tela na dušu, tortura postaje tananija i eterična, ali ne i manje zastrašujuća.

Osuda torture, paradoksalno, favorizuje njeno širenje i u demokratskim zemljama. Kako bismo izmerili sadašnje razmere tog fenomena, dovoljno je pročitati podatke Amnesti internešnela – godine 2016. najmanje 122 zemlje sprovodile su torturu – i pratiti vesti koje pristižu ne samo s ratnih poprišta, iz izbegličkih logora, iz podzemlja diktatorskih režima, već i iz kaznionica, zatvora i svih ostalih institucija ograničavanja slobode u demokratskim zemljama. Dobićemo mapu, ogromnu i jezivu, koja nameće potrebu za razgovorom o globalizaciji torture. Što je više osuđujemo, tortura se sve više skriva i maskira novim oblicima. Ukinuta, ponovo isplivava; izbrisana, ispoljava se još silovitije. I nameće se aktuelnoj politici, najneodložnijim dnevno-političkim pitanjima.

Još se nije ohladio pepeo Svetskog trgovinskog centra, a tortura je postala tema javne rasprave. Pred apokaliptičnim scenariom mogućeg napada, u kojem bi teroristi bili spremni da upotrebe oružje za masovno uništenje, zašto se ne bi pribeglo torturi kako bi se došlo do neophodnih informacija i time spasli mnogi ljudski životi? U onome što se naziva *war on terror*, rat protiv terorizma, tolerancija torture najočigledniji je primer današnje duboke erozije ljudskih prava.

Tortura nije mogla slavnije stupiti u dvadeset prvo stoleće. Predstavlja se kao ekstremno oružje obaveštajnog rada, kojim se obuzdavaju ciklični globalni konflikti. Ista ona politička moć, koja je ranije spolja zabranila primenu torture, istovremeno je koristeći – ili, bolje reći, zloupotrebljavajući je protiv drugačijeg mišljenja i buntovništva – zahteva da se tortura opravda, prizna i ozakoni; pretvarajući se da deluje u ime naroda, ta politička moć ohrabruje davanje potpunog ovlašćenja za primenu torture. I upravo kad je provučena kao vanredna mera kontraterorizma, tortura otkriva

⁵ Up. Mišel Fuko, *Nadzirati i kažnjavati*, Prosveta, Beograd, 1997, prevod Ana A. Jovanović.

– ako se malo bolje pogleda – svoje najtajnovitije i najmračnije lice: lice zastrašivanja. Od početka urezana u logiku nadmoći, kao njena najnasilnija i najuverljivija praksa, tortura pripada politici zastrašivanja, više unutrašnjeg nego spoljašnjeg. U tom smislu ona ispoljava svemoć vlasti.

2. Tortura i moć

Pakao se obično zamišlja kao kažnjavanje bez kraja i konca. Pakao je večna osuda u kojoj nema ni iskupljenja ni izbavljenja. Smrtna kazna preinačuje se u torturu, u bol koji se uzdiže i nadvija nad predvorjem večnog umiranja.

Tortura je izopačeni i nemilosrdni privid večnosti. Zato priziva paklena priviđenja. Kazna je večna. Ipak, tortura se ne širi unedogled kroz vreme, više se ispoljava kao beskrajno ponavljanje. I taj neprekidni beskraj jedna je od njenih osobenih odlika.

Nije ni čudo što žrtva torture sve vreme žudi za okončanjem – makar to bio i onaj razrešujuć, smrtni kraj. Ono što je mori jeste strepnja da će zauvek umirati. U očima mučitelja, naprotiv, prerana smrt žrtve razdražujući je incident, a njeno gubljenje svesti greška koju valja izbeći. Žrtva treba da izdrži svesna, živa, bar onoliko koliko traje mučenje. Iako se tortura često završi smrću, ne treba je brkati s pogubljenjem. Tortura nije tehnika ubijanja. Smrću žrtve prekida se svaki odnos. Čak – i naročito – odnos zasnovan na moći. Smrt bi oslobodila žrtvu krvnikovih ruku – žalosno i paradoksalno oslobođenje. Eto zašto se tortura ne zadovoljava smrću žrtve, već, naprotiv, obeležava trenutak u kojem, premda trijumfuje u svojoj svireposti, to produženo sprovođenje nasilja prerano gubi svoju žrtvu. Krajnji cilj torture nije poništenje. Tortura prevazilazi poništenje, preobražavajući smrt u dugotrajnu kaznu, pretvarajući čoveka u umiruće stvorenje.

Politički značaj torture može se dokučiti samo ako se ona posmatra na taj način, kao vežba iz apsolutnog nasilja. Ovde jasno

izbija na videlo njena tesna veza s moći. Pre svega s moći da se drugi čovek nadjača, da se ugnjetava patnjom, da se potčini tiranijom. Bez ograničenja – izuzev onog koje nameće smrt, a nju treba izbeći. Bol koji se nanosi žrtvi, bol kao simbol moći mučitelja, žrtva mora da oseti sve do najzabačenijih kutaka svog bića, bezuslovno i drhteći. S jedne strane – nemoćna žrtva u beščašću svog poniženja, s druge – trijumf mučitelja koji slavi svoju nadmoć. Žrtvi ništa nije dopušteno, za mučitelja je sve moguće.

Mučitelj mučenog preobražava u telo na kojem se ispisuje kazna. On radi na mesu, na mestu svojih eksperimenata, materijalu za svoju destruktivnu tehniku. Mučitelj je zanatlija koji se drži kao da je stvaralac, uzdižući se do gospodara bola. Žrtva je, dehumanizovana, svedena na puku pasivnu telesnost čak i kad tortura pogađa dušu – duševni i fizički bol mešaju se jedno s drugim. Izmučeno telo žrtve upada u mašineriju opremljenu uvek novim alatima i mehanizmima, instrumentima koje treba testirati. Tortura nije puko mesto gde se odvija neki proces, to je laboratorija destruktivne mašte.

Nasilje izaziva bol, ogoljava ga, čini ga vidljivim i čujnim. Povrede, batine i udarci guše reč. Tu nema mesta za artikulisanje zvuke. Samo za ječanje i urlanje. Dok pokušava da prodre do najprisnijih dubina žrtve, do njene najnedodirljivije unutrašnjosti, ne bi li tu unutrašnjost izvrnulo naopačke i preotelo, nasilje zatire govor, čineći uzaludnim sam svoj poduhvat. Može da iščupa utrobu žrtvi, još živov, kao u jednoj drevnoj tehnici mučenja, ali žrtva će ostati telo bez glasa.

To je u suprotnosti s idejom koja je dugo uživala široko odobravanje, s idejom da je krajnji cilj torture izvlačenje istine. Kao da je kažnjavanje već samo po sebi opravdano, kao da je onaj ko mu je podvrgnut bezmalo kriv. Tim izvrtanjem moralnog načela na kojem se dugo gradio privid trebalo je ne samo osloboditi mučitelja odgovornosti već i nametnuti torturu kao instrument izvlačenja priznanja.

Tek kad se oslobodi lažnih okova Istine, kad se sruši njen alibi ispitivanja, tortura se ispoljava kao ono što je oduvek bila i jeste: nasilje koje sprovode moćnici. Torturu stoga ne treba posmatrati kroz zakon istine, već kroz zakon moći.

Možda niko kao Franc Kafka nije izneo na videlo pravila torture, ukazujući na njenu tesnu vezu sa zakonom moći. Njegova čuvena priča „U kažnjeničkoj koloniji”, napisana 1914, a objavljena 1919. godine, složena je i čudesna alegorija koja se okreće oko jedne „neobične sprave”, *ein eigentümlicher Apparat*, jednog zanimljivog uređaja.⁶ Mnogo je nagoveštaja u priči: sprava je aluzija na tehnički uređaj koji se otima kontroli čak i onoga čiji je zadatak da upravlja njime, ona ga istiskuje, zamenjuje, ona predstavlja ratnu mašinu koja obećava spasenje ali donosi uništenje, ukazuje na otuđenje rada, fetišizam trošenja, na čudovišnost nehumanog progressa.

Ako u koloniji okupanoj suncem, mestu tradicionalne ekstraterritorijalnosti smeštenom na granici između vrta mučenja i koncentracionog sveta,⁷ naseljenom bezličnim senama – oficirima, vojnikom, putnikom i osuđenikom – koje razmenjuju maske, uloge, sudbine, ako, dakle, na tom mestu postoje mnoga uznemirujuća pitanja, jasna je bar funkcija sprave: reč je o svojevrsnoj mašini za pisanje koja, dok piše, ubija. Mašina utiskuje presudu u telo osuđenog.

Sprema se pogubljenje jednog vojnika, optuženog za neposlušnost i tešku uvredu nanetu nadređenom. Ali sprava, zastarela i neobična, nastavlja svoj spori ritual koji traje najmanje dvanaest sati, kako bi mogla da ureže svaki vokal i konsonant, ne propuštajući zavijutke i ukrase na slovima koji bi, premda produžavaju agoniju, trebalo da oplemene bol i smrt. Dakle, pre pogubljenja – tortura. Oficir, koji je ujedno i sudija i dželat, poziva Putnika, predstavnika savremenog evropskog sveta, u kojem više nema

⁶ Franc Kafka, „U kažnjeničkoj koloniji”, u: *Sabrane priče*, Nolit, Beograd, 1978, prevod Branimir Živojinović, str. 199–230.

⁷ Aluzija na dela *Vrt mučenja (Le Jardin des supplices)*, Oktava Miraboa i *Koncentracioni svet (L'Univers concentrationnaire)* Davida Rusea. (Prim. prev.)

smrtne kazne, gde je „tortura postojala samo u srednjem veku”, da sedne „na ivicu jame”, između života i smrti, u skućeno međuvlašće torture, kako bi prisustvovao toj predstavi iz drugih vremena, od većine napuštenoj.

Ta sprava je instrument pravde i instrument smrti u jednom. „Načelo po kojem sudim glasi: u krivicu nikad ne treba sumnjati”. Tako oficir objašnjava pravosudne običaje koji vladaju u koloniji gde se, osim toga, primenjuju i „posebne mere”. Nema sudskog procesa, nema odbrane ni mogućnosti priznavanja krivice ili izjašnjavanja o nevinosti. Čemu, ako je krivica uvek već pretpostavljena? Jedina istina jeste ona sadržana u presudi o krivici. Nema potrebe najpre upoznavati osuđenog s njom, jer će je on ionako „na svojoj koži osetiti”. Kafka izvrće naglavačke logiku pravde kako bi rasvetlio torturu. I, paradoksalno, sve izgleda jasnije. Od onog ko je podvrgnut mučenju ne traži se da govori; štaviše, u usta su mu gurnuli vatu da ne bi vikao. Nad njegovim obnaženim telom, ubačenim u mehanizam koji proizvodi istinu, sprovodi se presuda koju će biti prinuđen da rastumači ako želi da sazna bar kakva ga kazna čeka. Leđa su mu – kako je primetio Benjamin – ispisana površ, koža mu je prazan list papira u koji se zarivaju igle, dok mu se krv vodom spira, kako bi se sačuvala lepota ureza. Sprava je, naime, efikasna: reči pretvara u dela.⁸ Tako je hteo raniji Zapovednik, koji ju je napravio. Krivica se briše samo ako se kazna ispiše. Presuda i kazna postaju jedno isto. Zakon je tortura – tortura je zakon. Takvo je zakonodavstvo u kažnjeničkoj koloniji. Tortura je presuda ispisana na telu osuđenika. Kafkinim rečima:

Naša presuda ne zvuči strogo. Osuđenom će na telu biti ispisana zapovest o koju se oglušio. Ovom osuđeniku, na primer, oficir pokaza na čoveka, na telu će biti ispisano: „Ukaži poštovanje svom nadređenom!”⁹

⁸ Valter Benjamin, *Andeo istorije*, Službeni glasnik, Beograd, 2017, prevod Jovica Aćin.

⁹ Kafka, „U kažnjeničkoj koloniji”, op. cit.

Kafka se ne zaustavlja na jednom pogledu, dubokom i nemilosrdnom, na spravi za mučenje. On primećuje i prvobitni motiv kažnjavanja: uvreda veličanstva. Tortura je odgovor onome ko je, makar i nesvesno, doveo u pitanje zakon moći. Nije slučajno vojnik u priči okrivljen za neposlušnost. Optužen je za primer drugima, čime se jasno i glasno stavlja do znanja koji to zločin za sobom neizbežno povlači kažnjavanje mučenjem, a to je *crimen majestatis*.¹⁰ Oспорavanje načela suverenosti i neograničene moći koje reaguju ekstremnim, ali uvek dostupnim merama, kako bi potvrdile da je svaki, i najmanji prestup, napad na zakon. „U svakom kršenju zakona”, napisao je Fuko, „postoji jedan *crimen majestatis* i u svakom, i najsitnijem prestupniku, postoji potencijalni kraljeubica”.¹¹ Nikakva se istina ne traži posredstvom torture; naprotiv, nad telom mučenog uspostavlja se istina moći, trijumf suverene osvete.

Na kraju priče sprava odbija da ispiše zapovest *Sei gerecht!*, *Budi pravedan!* Mašina lišena razuma koja, van kontrole, bljuje jedan za drugim zupčanike svog zagonetnog mehanizma, probada oficira, koji je točkić u vojnoj hijerarhiji, simbol podjarmljene osrednjosti, odane i poslušničke disciplinovanosti. Na njegovom skamenjenom licu nema ni traga pokajanja. Pobuna sprave za mučenje, u čijem raspadanju mučitelj završava kao mučeni, cena je gorke odmazde, okrutna i žalosna uteha.

Tortura neće povratiti pravdu; ona ponovo aktivira moć. Očiglednom se pokazuje mehanika torture, taj sistem žigosanja koji, prepisujući istinu moći na telo, tu moć upisuje u logiku suverenosti. Ta strategija ponovnog prisvajanja uvek je u zasedi. Ne postoji politička forma otporna na nju – čak ni demokratija. Prizor mučenja može i da se okonča, ali to ne znači da će tortura izostatati. Čak i kad je presuda u dušu urezana, politička tehnologija tela i dalje funkcioniše budući da je duša, sa svoje strane, sredstvo

¹⁰ *Crimen majestatis* (lat.) – zločin (uvrede) veličanstva. (Prim. prev.)

¹¹ Fuko, *Nadzirati i kažnjavati*, op. cit.

moći koje se ispoljava nad telom. Tortura ostaje čvrsta i neizbri-siva u najmračnijem kutku političkog rituala, tamo gde se rekon-struiše suverenost, samo načas ranjena, dok joj je žrtva mučenja i dalje neprijatelj. Na njeno telo se obrušava supremacija moći, ali ne moći prava, već moći fizičke sile, zato što je prestupnik, kršeći zakon, napao suverenost. Politika torture je, na kraju krajeva, poli-tika zastrašivanja. U izmučeno telo utiskuje se neobuzdano prisu-stvo suverene moći.

3. Mračna pozadina žrtvovanja. Tortura u službi zastrašivanja

Tamo gde prodre zastrašivanje, pomalja se tortura. Njihovo sau-česništvo je duboko, njihov suživot prislan i tajnovit. Činilo se da je tortura, u svom prividnom anahronizmu, iščezla iz moderne države, u kojoj je, s druge strane, zastrašivanje životarilo bezmalo mirno i uljuljkano. No to je trajalo samo tren – ne duže od pričine. Zastrašivanje i tortura na silu su se i po hitnom postupku vratili na dnevni red. Zastrašivanje priziva torturu, pozivajući se na vlast koja se izdiže iznad zakona, gde odjednom i tortura postaje legi-timna. I jedno i drugo predstavljaju političke rituale koji žigošu tela ostavljajući na njima trag moći, uznemiruju i obeshrabruju, ujedno se predstavljajući kao predmoderni i postmoderni, a ipak prihvaćeni u javnoj sferi.

Mogućnost da se posegne za nasiljem ostaje u pozadini politič-ke moći – za nasiljem shvaćenim kao suverenost i monopol nad si-lom. Država štiti život svojih građana pomoću pretnje smrću – čak i ako nikad neće morati da upotrebi oružje. S druge strane, građa-ni se, strahujući od destruktivne moći države, potčinjavaju. Pri-znanje političke moći prurušava se u tobožnju strepnju i potrebu za sigurnošću. Ako red podrazumeva nasilje, nasilje podrazume-va red. Demokratija nas navodi da zaboravimo taj začarani krug. Ipak, kao i u slučaju drugih političkih oblika, ona ne pokušava da

se izvuče iz tog kruga. U takvim okolnostima, preobražaj u policijsku državu može se obaviti veoma brzo, i to u okvirima zakona. Sloboda se povlači pred osećajem sigurnosti: preventivno se hapse osumnjičeni, osnivaju se specijalni sudovi, ponovo se uvodi tortura. Odjednom, na videlo izbija saznanje da se politička moć zasniva na mogućnosti da u svako doba može da se posegne za torturom koju svaki građanin može da oseti na svojoj koži. Ko će onda zaštititi građane od samovolje države?

Međutim, zastrašivanje ne treba poistovećivati s nasiljem. Taj odnos je složeniji, kako objašnjava Hana Arent u svom eseju *O nasilju*.

Faktor samoporaza u pobedi nasilja nad moći nigde nije očigledniji negoli onda kada se koristi teror da bi se održala dominacija (...). Teror nije isto što i nasilje; to je, u stvari, oblik vladavine koja nastaje kada se nasilje, pošto je uništilo svu moć, ne povlači, već, naprotiv, zadržava punu kontrolu.¹²

Kako bismo razumeli uspon torture, ili, bolje rečeno, njeno istrajavanje, treba proučiti simobilički obrazac tog političkog nasilja iz kojeg nastaje zastrašivanje. A upravo se to, obično, brižljivo izbegava. Ako tortura zauzima posebno mesto u kolektivnoj svesti, to je zato što pokušavamo da je odbacimo u bezmalo egzotične daljine u vremenu i prostoru, kako bismo je prognali i porekli njeno uznemirujuće prisustvo. To bi trebalo da bude olakšano izostankom prizora mučenja, zamenjenim, u moderno doba, praksom tajne primene torture koja, uprkos svemu, ostaje deo reformisanog sistema kažnjavanja. Tortura se i dalje sprovodi iza kulisa, daleko od očiju javnosti, tako da njeni rituali, povereni onima koji se kreću u senci političke moći, mogu da se poriču i negiraju, tvrdnje o njihovom sprovođenju da se odbacuju. Tortura u svojoj savremenoj formi poprima neprobojan karakter oporecivosti. Mora da

¹² Hana Arent, *O nasilju*, Alexandria press, Beograd, 2002, prevod Dušan Veličković, str. 69.

se zna, ali ne sme da se vidi. Reč je o političkoj praksi koja, premda ne može da se primenjuje u javnom prostoru, taj prostor treba da opterećuje, da se nadvija nad njim sve dok se pretnja ne pokaže delotvornom. Eto zašto tortura, kad svojom svirepošću prodre u taj prostor, biva odmah učtkana odbacivanjem u ilegalu.

Za liberalizam to nije ništa više do kršenje zakona, disfunkcionalnost, patologija. A takav stav ishod je neravnoteže moći koja, u svetlu moralnih vrednosti liberala, oličenih u podjednakom pravu svakog čoveka na dostojanstvo i poštovanje, krši prvobitni ugovor, ugrožava ga. Liberalizam nema više ništa da kaže o torturi. Ako se izuzme činjenica da je spreman da ozakoni njenu primenu, kao izuzetak, pred terorom.

To dvosmisleno prećutno pristajanje nije slučajno. Upravo u torturi cveta neporeciva saglasnost između demokratije i totalitarizma, onako kako ju je protumačio Agamben u svom delu *Homo sacer*.¹³ Tortura se uliva u onu biopolitičku reku koja teče pod zemljom noseći sa sobom život *homo sacera*, čoveka kojeg svako može da ubije i niko ne sme da žrtvuje. Iako je Agamben ne pominje, tortura je ritual koji od početka daruje goli život državnom poretku. A s obzirom na takav početak, na takav *arhe*, tortura je zastrašujuće drevna.

Možda bi se vrednost torture mogla dokučiti u teološko-političkom kontekstu. Arheologija antičkog pisanja o torturi pokazuje da tortura ostavlja trag suverene moći na telu. A to nije bilo kakvo nasilje. To je više forma žrtvovanja koja utiskuje žrtveno prisustvo. Žrtvovanje je, a ne ugovor, bilo zaštitni znak suverene moći. Žrtva torture doprinosila je ispoljavanju mističnog tela suverena. Suverena tortura je neposredno doprinosila moći, njenom učvršćivanju i priznanju.

U sekularizovanoj modernoj državi, u kojoj se politička teologija drži pozadine, suverenost ne prekida svoje veze sa žrtvovanjem (up. Kan/Kahn, 2008). Žrtveno nasilje se širi, postaje uobičajeno,

¹³ Đorđo Agamben, *Homo sacer*, Karpos, Loznica, 2013, prevod Milana Babić.

SADRŽAJ

PROLOG	5
--------------	---

I

POLITIKA TORTURE

1. Nema kraja? U dvadeset prvom veku	9
2. Tortura i moć	13
3. Mračna pozadina žrtvovanja. Tortura u službi zastašivanja	18
4. Tortura posle ukidanja torture.	21
5. Mračni feniks	25
6. Tortura i demokratija	28
7. Vanredno stanje i preventivna tortura. Posle 11. septembra	30
8. Debata o torturi	36
9. Dilema „prljavih ruku”. Tomas Nejgel i Majkl Volcer	38
10. „Ovlašćenje za torturu”, Alan Deršovic.	44
11. Manje zlo je i dalje zlo.	50
12. 24. Mučitelj džentlmen.	52

13. Politička ideologija torture	54
14. Zašto ne mučiti teroristu? Tempirana bomba	58
15. Te štetne pseudofilozofske priče	65
16. Nezakonitost. Država koja sprovodi torturu	67
17. Brodolom ljudskih prava?	70
18. Ljudsko dostojanstvo i tortura	74

II

FENOMENOLOGIJA TORTURE

1. Definisanje torture? Etimološke napomene.	79
2. „Onaj ko je doživeo torturu ne može se više osećati prijatno u svetu.” Ameri	83
3. Tortura, genocid, Šoa	87
4. Ubiti i mučiti	90
5. Između biomoći i suverene moći	93
6. Anatomija krvnika	95
7. Markiz De Sad, negacija drugog i jezik nasilja	97
8. Od Torkemade do Silinga. Četiri portreta	100
9. Mučitelj se postaje?	108
10. Pedro i Kapetan	113
11. Tajna žrtve	116
12. Nazvati torturom	118
13. O bolu i patnji	119
14. Preživeti postvenu smrt.	122

III
UPRAVLJANJE TORTUROM

1. Đulio Ređeni. Telo žrtve torture	125
2. Benjamin, ili o nečasnoj instituciji	129
3. G8 u Đenovi	132
4. Psihološko mučenje. O zatvoru u Štamhajmu	137
5. Nestali, desaparecidos. Poricanje smrti	140
6. Globalni gulag CIA	145
7. Gvantanamo. Logor novog milenijuma	149
8. Abu Graib. Slike srama	152
9. Žene i seksualno nasilje	156
10. U rukama jačeg	159
11. Mučenje i torture <i>made in Italy</i>	163
12. Zato što to jeste zločin	167
 EPILOG	 171

Donatela di Čezare
TORTURA

Za izdavača
Dijana Dereta

Lektura
Blum

Korektura
Sonja Milovanović

Likovno-grafička oprema
Marina Slavković

Prvo DERETINO izdanje

ISBN 978-86-6457-286-6

Tiraž
1000 primeraka

Beograd 2020.

Izdavač / Štampa / Plasman
DERETA doo
Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd
tel./faks: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Knjižara DERETA
Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 26 27 934, 30 33 503

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

179.2/.4

343.255:179

141.7

343.412

ДИ Чезаре, Донатела, 1956–

Tortura / Donatela di Čezare ; prevod sa italijanskog Gordana Subotić. – 1. Deretino izd. – Beograd : Dereta, 2020 (Beograd : Dereta). – 173 str. ; 21 cm. – (Biblioteka Filozofija / [Dereta])

Prevod dela: Tortura / Donatella Di Cesare. – Tiraž 1.000.
– Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-6457-286-6

а) Филозофија б) Тортура

COBISS.SR-ID 283030796